

Zaratusztrianizm

Kontekst historyczno-społeczny

3-4 tyś. p.n.e. Proto-Indoirańczycy przodkowie Irańczyków i Hindusów: stepy południowej Rosji na wschód od Wołgi. Życie pasterskie.

Dwie klasy: kapłani i wojownicy-pasterze. Na czele kapłan ziemskim odpowiednikiem Ahura Mazdy i Armaiti [protektorki kobiet, później: także wojowników-pasterzy].

Tradycja religijna przetrwała w braminizmie i zaratusztrianizmie.

Podział na Hindusów i Irańczyków w 3 tyś. p.n.e. Kontakty z położoną na południu Mezopotamią: drewniane wozy, bojowe wozy dwukołowe. To prowadzi do wojownika: rataesztar [stojący w wozie dwukołowym].

Wozy bojowe – koniec spokoju: napadanie na sąsiednie plemiona, wyprawy po łupy. Zdobycze okupione mordem, krwią i cierpieniem bezbronnych. Niespokojne czasy.

Zaratustra [ok 1000 p.n.e./ (660-583) r. p.n.e.]

Autor 17 hymnów: **Gaty**, nie nauki lecz wypowiedzi skierowane do Boga; forma poetycka stosowana przez kapłanów-wieszczbiarzy wyrażająca ich rozumienie boskości. **Gaty** + **Młodsza Awesta** [różne teksty liturgiczne] składają się na zbiór **Awestę**.

Wykształcony kapłan wędruje w poszukiwaniu prawdy. Świadek przemocy uzbrojonych band czcicieli Daewów napadających na pokojowe społeczności. Pragnienie sprawiedliwości, ustanowienia prawa Ahurów dla silnych i słabych, by wprowadzić ład i spokój, życie w pokoju.

Bóg powierza mu posłanie do całej ludzkości: świetlista postać Wohu Manah [Dobra Myśl] prowadzi go przed oblicze Ahura Mazdy i pięciu innych jaśniejszych postaci. Od tej siódemki objawienie. Potem jeszcze wiele razy.

Dualizm

Ahura Mazda: nie stworzony, wszechogarniająca mądrość, dobro, sprawiedliwość, od niego pochodzą wszystkie inne dobre istoty.

Angra Mainju - „Zły Duch”: nie stworzony, pozbawiony mądrości, szkodliwy.

„Zaprawdę są dwa Duchy pierwotne, bliźniacze, o których wiadomo, że walczą ze sobą. Są one dwa w myśli, słowie i działaniu: dobry i zły... I gdy te dwa Duchy spotkały się po raz pierwszy, stworzyły życie i nieżycie, a na końcu będzie najgorsze bytowanie dla czcicieli kłamstwa [drug], zaś najlepsze schronienie dla tych, którzy posiadli sprawiedliwość [asza]” [Jasna 30.3-5, cyt. za.:M. Boyce, *Zaratusztrianie*, Wyd. Łódzkie Łódź 1988, s.37].

Świat polem walki między nimi. Ahura Mazda ostatecznie zwycięży i wtedy świat będzie na zawsze dobry.

Ahura Mazda stworzył świat przez swojego **Spenta Mainju** [Świętego Ducha] oraz przy udziale sześciu mniejszych bytów. Wraz z nimi stwarza sześć innych aharurów: Mitra, Apam Napat... Wszystkie te istoty są emanacjami Ahura Mazdy. Daewa, w tym Indra i jego towarzysze należą do Angra Mainju, „czynią przykrym ludzkie życie”. Angra Mainju i Daewa są złe z wyboru.

Siedmiu Amesza Spenta [Nieśmiertelni Święci] i stworzenie

- 1) Chszatra Wairja (Pożądane Panowanie): pan twardego nieba z kamienia, opiekuńczo rozciągającego się nad ziemią
- 2) Spenta Armaiti (Święte Oddanie): Ziemia
- 3) Haurwatat (Zdrowie): woda
- 4) Ameretat (Długie Życie, Nieśmiertelność): rośliny
- 5) Wohu Manah (Dobra Myśl): pan łagodnej, dobroczynnej krowy, która symbolizuje boską siłę stworzenia, podtrzymuje i karmi
- 6) Asza Wahiszta (Ład): ogień, Słońce, rządzi porami roku
- 7) Ahura Mazda (Pan Mądrości): człowiek: inteligencja, zdolność dokonywaniu wyboru

Zadanie człowieka: miłować niższe twory, dbać o swoją pomyślność i troszczyć się o innych, bo też są tworem Boga [dobra myśl/dobre słowa/dobre czyny; kapłani: dobra intencja/właściwe słowa/ prawidłowy rytuał]. Najwyższy cel człowieka i wszystkich istot stworzonych: pokonanie zła.

Trzy czasy

1) Akt stworzenia [*Bundahiszn*]: Pierwsze stworzenie świata w stanie bezcielesnym: duchowym, niematerialnym, następnie dodanie postaci cielesnej. Dodanie ciała jako udoskonalenie: trwałość i namacalność, aczkolwiek cielesność umożliwia atak Angra Mainju. Doskonały świat jest niezmienny.

2) Zmieszanie [*Gumezisn*] Angra Mainju włamuje się do świata przez dolną część kopuły kamiennego nieba, burzy doskonałość: część wody w sól, ziemi w pustynię, zwiędnięcie pierwszej rośliny, zabija Jedyne Stworzonego Byka i morduje Pierwszego Człowieka, kała ogień dymem. Powstawanie i ginięcie, rozkład, zepsucie.

Istoty boskie - Amesza Spentowie – obracają złe czyny w dobro: miążdżą roślinę – z jej soku wiele innych roślin, oczyszczają nasienie Byka i Człowieka – z nich wiele zwierząt i ludzi.

Odtąd ciągle ataki Angra Mainju i jego towarzyszy. Człowiek [sojusznik Ahura Mazdy] i istoty boskie walczą z nimi, o utrzymanie porządku [asza]. Zatem zło nie pochodzi od Ahura Mazdy.

3) Rozdzielenie [*Wizariszn*]: uzdrowienie, odnowienie świata, oddzielenie dobra od zła, ostateczne pokonanie zła. Świat odzyska pierwotną doskonałość.

Życie po śmierci

Śmierć jest nieszczęściem: dusze indywidualne powracają do niepełnego stanu bezcielesnego.

Sąd po śmierci według uczynków. Mitra sędzią.

Szala: czyny, słowa, myśli”

„Most Dzielący”; piękna dziewczyna/wiedźma

Raj dostępny dla wszystkich: panów, sług, kobiet, dzieci. Ale nowe ciało i pełnia radości dopiero po ostatecznym zwycięstwie dobra. Wtedy ziemia wyda kości i nastąpi **Sąd Ostateczny**, oddzielający sprawiedliwych od niesprawiedliwych.

Piekło: „gdzie zamieszkuje Najgorsza Myśl”; długi czas cierpień, głodu i przekleństwa.

Miejsce Zmieszanych: egzystencja bez smutku, ale i bez radości.

Sąd Ostateczny: przejście wszystkich ludzi przez rzekę z roztopionych metali:

„sprawiedliwym wyda się ona jakby ciepłym mlekiem, zaś niesprawiedliwym wyda się, jakby żywym ciałem przechodzili przez roztopiony metal” [*Wielki Bundahiszn*, XXXIV, 18-19, cyt. za: Boyce, *Zaratusztrianizm...*, s. 46]

Niesprawiedliwi: druga śmierć. Rzeka spłynie do piekieł zabijając Angra Mainju.

Ahura Mazda i Amaesza Spentowie złożą ostatnią ofiarę i przygotowują „białą haomę”, która uczyni nieśmiertelnymi zmartwychwstałe ciała błogosławionych. Ludzie staną się tacy jak Nieśmiertelni: bez śmierci, starości, chorób. Wieczne życie na odnowionej, przywróconej do doskonałości, Ziemi.

Podsumowanie

Zaratustra jako pierwszy naucza o:

- 1) sądzie indywidualnym,
- 2) niebie i piekle,
- 3) przyszłym zmartwychwstaniu ciał [nie rok po śmierci jak we wcześniejszej tradycji],
- 4) Sądzie Ostatecznym,
- 5) wiecznym życiu połączonej duszy i ciała.

Nauki przejęte przez judaizm, chrześcijaństwo, islam.

Religie świata

Judaizm

Judejczycy i Izraelici – od nazw 2 z 12 plemion. Dziś używane zamiennie. Izraelczycy – Izrael: państwo w Palestynie od roku 1948.

Hebrajczycy, koczowniczy lud Habiri: w XIV w. pne. pojawia się w Palestynie. Zawarł on pakt z przybyłymi później Izraelitami, w końcu się z nimi stopił. Język określany jako hebrajski w większej części Starego Testamentu.

Dwa **symbole judaizmu**:

- 1) gwiazda Dawida (Tarcza Dawida). Symbol magiczny wielu ludów. W kabalistyce wyobraża przenikanie świata ziemskiego przez boski;
- 2) siedmioramienny świecznik (menora); niegdyś służył do oświetlania świętego miejsca; dziś w herbie Izraela.

Badania krytyczne

- okres oświecenia: **krytyczne badania** nad Biblią; wątpliwości co do czasu powstania ksiąg;
- 1753 r., Jean Astruc wykazuje, że w księgach Mojżeszowych w niektórych fragmentach 1) Bóg nazywany jest Elohim a w innych Jahve oraz 2) fragmenty te stanowią dwa powiązane ze sobą opowiadania. Na początku zbyt sensacyjne, później stopniowo przyjmuje się zasada krytyki tekstu polegająca na podziale treści ksiąg mojżeszowych na różne części składowe.
- późniejsza krytyka biblijna na podstawie cech treściowych i językowych: różne warstwy źródłowe
Dzieła: 1) jahwisty (J); elohisty (E); deuteronomisty (D), Kodeksu Kapłańskiego i inne;
- odtworzenie historii, etapów rozwoju religijnego izraelczyków w epoce biblijnej od prostej religii plemiennej do monoteizmu i religii opartej na prawie [przepisy kultowe].

Pisma judaizmu

1. Biblia: język hebrajski + apokryfy aramejskie i greckie. 1000-100 pne.

Stary Testament: 24 księgi:

I Tora [prawo, pouczenie] inaczej Pentateuch [Pięcioksiąg] pięć ksiąg Mojżeszowych 1) Rodzaju [stworzenie i prehistoria], 2) Wyjścia [z Egiptu]; 3) Kapłańska [prawo kapłańskie o obrzędach]; 4) Liczb [zaczyna się od relacji o spisie ludności]; 5) Powtórzonego prawa [rzekoma rekapitulacja prawa, które na nowo przynosi Mojżesz, w rzeczywistości prawo z r. 622 ustalone przez Jozajasza]. Autorem wg legendy Mojżesz, ale: własna śmierć, powtórzenia i sprzeczności [różne imiona boga: Jahve, Elohim]: co najmniej 4 źródła złożone w jedną całość.

II Prorocy: Zarówno pisma historyczne [np. o powstaniu królestwa i historii Saula i Dawida], w których występują prorocy oraz napisane przez proroków: 3 wielkich i 12 mniejszych.

Wielcy prorocy: **Izajasz** [740-700] acz nie wszystkie księgi jego; **Jeremiasz** [ok. 600]; **Ezechiel** [590-550]

III Hagiografie: pisma o różnej treści: psalmy, przysłowia: księga Hioba; Pieśń nad Pieśniami; Księga Koheleta i inne.

Od chrześcijaństwa różni kolejność; Daniel jest 4 wielkim prorokiem.

Literatura judaizmu

2. Literatura misznaicko-talmudyczna – hebrajski i aramejski, do współczesności

Na Talmud, dotyczący zarówno teologii, prawa jak i szczegółów codziennego życia składają się:

Miszna zbiór ustnej tradycji spisany około 200 ne.

Gemara zapis dyskusji na temat **Miszny**. Po każdym zdaniu z miszny odpowiedni ustęp z Gemary.

3. Literatura w języku greckim: Septuaginta około 70 tłumaczy; oraz pseudoepigrafy w różnych językach - sławnych Żydów lub Greków pod pseudonimem.

Mojżesz: mozaizm

Mojżesz założyciel, stąd inna nazwa mozaizm. Przyjmuje się, że żył ok. 1250 pne. Interpretacje imienia: Wydobyty z wody (Księga wyjścia 2, 10), ale może zapożyczenia z egipskiego: dziecię, które dał Bóg.

Legenda Pięcioksięgu: syn Amrama i Jakebed, z plemienia Lewi; urodzony w Egipcie. Faraon każe topić wszystkich nowonarodzonych żydowskich chłopców: skrzynka w trzcinnie/córka faraona/wychowany na dworze, uznany za syna.

Dorosły: zabicie egipcjanina/ucieczka do Madianitów/poślubia córkę jednego z kapłanów - Seforę.

Płonący krzak na górze Horeb: ukazuje mu się anioł; głos Boga: uwolnić lud Izraela z Egiptu.

Po różnych próbach i trudach: plagi egipskie, przejście przez morze, trudności na pustyni itp. doprowadza do góry Synaj: tablice i 10 przykazań/złoty cielec. Tłucze tablice. Znowu na górę, bóg przebacza i nowe tablice.

Jeszcze raz Mojżesz wstępuje na górę, gdzie Bóg ukazuje mu częściowo swoją wspaniałość (Wyjść 33, 23). Otrzymuje też dalsze prawa i idą dalej do ziemi obiecanej. Tą widzi jedynie z pewnej góry, lecz do niej nie dotrze. Umiera w wieku 120 lat na górze Nebo pogrzebany przez samego Boga (Powt. Pr 34, 6).

Mojżesz zwiastuje *Boga ojców*: nawiązanie do tradycji patriarchów.

Legenda a historyczna prawda o czci ludów hebrajskich wobec Jahve.

Historyczność Mojżesza - wątpliwości, aczkolwiek jakaś wybitna postać...

Problematyczność monoteizmu przed prorokami

Wspólne stanowisko żydów, chrześcijan czy muzułmanów.

Badania krytyczne: Jahwe jedynie izraelskim, plemiennym bogiem opiekuńczym. Nie wykluczano uznawania innych bogów, jako patronów innych ludów.

Argumenty krytyczne:

- 1) Jahve - imię własne, by odróżnić obiekty tego samego rodzaju. Podobnie Wisznu czy Siwa, mający swoje imiona własne byli niegdyś bogami wśród innych bogów, a dziś ich wyznawcy uznają ich za panów całego świata.
- 2) Wyróżnienie tylko jednego ludu przez Jahve.
- 3) Zgodnie z podaniami biblijnymi izraelczycy nieustannie zwracali się ku innym bogom: Jahwe równy innym bogom.

Od Jozuego do niewoli babilońskiej

Po Mojżeszu Jozue – **Jehoszua** [Jahwe jest zbawieniem] – Jezus.

Kieruje zdobywaniem ziem na zachód od Jordanu. Krwawo. Dzieli ziemię na plemiona. 12 sędziów.

Saul pierwszym królem, wybranym przez nauczyciela i kapłana Samuela.

Dawid, autor psalmów, zdobywca Jerozolimy.

Po nim na tronie około 950 r. p.n.e. syn **Salomon**. Umacnia polityczne znaczenie państwa, stosunki dyplomatyczne z Egiptem, Tyrem i Sabą. Handel daje skarby, dzięki nim budowa świątyni w Jerozolimie: centralne miejsce kultu Boga narodowego: **pierwsza świątynia**. Ustanawia też miejsca kultu bogów swoich licznych pogańskich żon: tolerancja.

Po nim podział na część południową – **Juda** [dwa plemiona: Juda, Benjamin]; północną – **Izrael** [pozostałe 10]. Izrael zdobyty w **772** przez Asyryjczyków, w niewolę uprowadzeni i ślad po nich ginie. Juda utrzymuje się do **586**. Potem Nabuchodonozor II zdobywa Jerozolimę: do **niewoli babilońskiej**.

Od Jozuego do niewoli babilońskiej: przemiany religijne

Po podziale państwa pojawiają się **prorocy**: wysłańcy boży, nawołują do pokuty, obrońcy wiary, ostrzegają i pocieszają, rozwijają pojęcia Boga, przepowiadają upadek Izraela ale i nadejście mesjasza.

Jozojasz, król państwa Judzkiego, centralizuje w Jerozolimie kult i unieważnia te zwyczaje, które nie godzą się z czystą wiarą w Jahve.

Od Mojżesza do Babilonii z koczowników osiadli rolnicy. Z władzy sędziów i kapłanów - dziedziczona monarchia. Wcześniej miejscem świętym tron w noszonej arce, miejsce kultu tam, gdzie ona. Potem stałe miejsce: [Betel, Silo i] Jerozolima.

Jahve staje się władcą określonego przestrzennie kraju [Sędz. 11, 23 ns] jak inni bogowie innych. Wiara w JHVH nie wyklucza istnienia innych nadprzyrodzonych mocy wierzone w gwiazdy jako istoty nadprzyrodzone [Sędz. 5, 20; Job 38, 7]; mówi się o synach bożych; niższych bóstwach przyrody, bogach domowych, złych duchach, jak demon pustyni Azazel [Kapl 16, 8] W Biblii mowa o kulcie zwierząt [cielę, wąż], święte drzewa, kamienie, źródła.

Za sprawą proroków: **monoteizm**. Izajasz: Jahve mówi: „Ja jestem pierwszy i ja ostatni i nie ma poza mną boga” (Iz 44, 6; także 45, 5. 14). Prorocy od połowy VIII stulecia opanowani ekstazą głosili prawdę o JHVH i zwalczali wielobóstwo i kult posągów. Akcentowali związek religii i moralności: Jahve jest bogiem prawa i jeśli lud i królowie nie będą przestrzegać przykazań, to bóg ich wyda wrogom. Wciąż są jednak oznaki boga plemiennego. Izrael jest ludem wybranym. Inne narodu służą JHVH do wychowania tego narodu. Kiedyś Jerozolimę będzie stolicą świata, gdy ci, co nie służą Jahve, wyginą: Iz 2, 3; Iz 60, 12.

Od niewoli babilońskiej do zburzenia drugiej świątyni

538 Persowie zdobywają Babilon, ich władca Cyrus pozwala żydom wrócić do ojczyzny. Wielu zostaje, bo dobrze im się wiedzie. Inni udają się do Egiptu, gdzie [w Aleksandrii] powstaje ważny ośrodek.

Niektórzy jednak wracają do Palestyny. Potomek Dawida, Zorobabel, [jednocześnie namiestnik perski] buduje **nową świątynię** przy duchowym wsparciu pisarza **Ezdrasza** i namiestnika **Nehemiasza**. Fanatycznie dążą do przywrócenia starożytnych przepisów czystości: porzucić obce kobiety i splodzone potomstwo [Ezdr 10, 3]; szabat: bramy Jerozolimy zamknięte, by nie handlowano [Neh 13, 19].

Półsuwerenne państwo, rządzą najwyżsi kapłani; acz pod władzą perską i grecką. Ok. 169 Antioch IV gnębi nieznośnie; zwycięskie powstanie Judy Machabeusza. Machabeusze panują do 37 r. p.n.e. Potem przy pomocy Rzymu tron przejmuje Herod.

Herod zastępuje świątynię nową, przepyszną budowlą. Nieudane powstanie: zburzenie Jerozolimy i świątyni [70 r. n.e.]. Dziś tylko modlitwy i biadanie przy zachodniej ścianie obmurowania góry świątynnej.

Od niewoli babilońskiej do zburzenia drugiej świątyni: mesjanizm/wpływy zewnętrzne

Ciągłe cierpienia Izraela wywołują nadzieję na mesjasza [zgercyzowane aramenjskie słowo *meszicha* – namaszczony], który odnowi dawną świętość. Podsycali to prorocy, opisujący piękną przyszłość [Iz 11, 6-8]. W księdze Daniela [165 r. p.n.e.] nowe ujęcie: mowa o przyjściu syna człowieczego w obłokach nieba przy końcu świata i sądzie ostatecznym.

Podobna **eschatologia** do irańskiej: zaratustrianizm. Zgodność nawet w szczegółach: [Daniel 7, 10] ognista struga z tronu boskiego; to według Persów miało się ukazać przy końcu świata.

Podobnie koncepcja **zmartwychwstania zmarłych** [Dan 12, 1 ns] – wcześniej brak koncepcji nieśmiertelności.

Także w naukach o **aniołach i demonach**, głównie szatan jako wróg Boga [PB człowieka ?] i interpretacji historii jako walki **mocy światła i ciemności**.

Więc oddziałuje myśl perska, ale i grecka, na przykład cynizm u Koheleta, ale i później Filon z Aleksandrii [25 r. p.n.e. – 40 r. n.e.].

Od zburzenia drugiej świątyni do epoki oświecenia

W Palestynie uciskani przez Rzym, prześladowani.

636 zdobycie przez Arabów: znaczna poprawa bo uznani za posiadaczy ksiąg świętych. Powstaje Talmud Jerozolimski.

Babilonia: Talmud babiloński, większe znaczenie od Jerozolimskiego.

Także Egipt od końca epoki starożytnej ważne centrum. W II w. pne największa gmina żydowska. Tu powstaje **Septuaginta** greckie tłumaczenie Starego Testamentu; także synteza Filona.

Także inne miasta i kraje nad Morzem Śródziemnym. Od II w. p.n.e. nawet w Rzymie.

W średniowieczu wszystkie kraje Europy. Najlepiej w Hiszpanii za panowania Arabów. Po upadku tam islamu w XV w prześladowania i przymusowe nawracanie. Wielu ucieka.

W Niemczech osiedlają się na podstawie zezwolenie cesarza z 321r. w Kolonii. Pogorszenie w czasie wypraw krzyżowych; oskarżenia o bezczeszczenie hostii, zatrucie studzien, mordowanie chrześcijańskich dzieci dla celów rytualnych: ograniczenie swobód, **getta**. Potoczny język : jidisz: dialekt środkowoniemiecki+hebrajsk+idiomy różnych języków.

Do Ameryki pierwsi Żydzi już z Kolumbem. Związane z wygnaniem z Hiszpanii [2VIII1492]. Pierwsza fala wyniszczona przez inkwizycję.

Od zburzenia drugiej świątyni do epoki oświecenia: talmudyzm/kabała/chasydyzm

W okresie tym w myśli żydowskiej nurty:

1) **Talmud** rozwój prawnej i rytualnej strony religii; ustalenie właściwego postępowania w najmniejszych sprawach, ustalenie najdrobniejszych szczegółów objawionej nauki [czy można się modlić jadąc konno – w postawie nieuniżonej]; czy w szabat wolno nosić sztuczne zęby lub drewnianą nogę, skoro nie wolno ozdób itp. czyli na co pozwala a czego zabrania Biblia; oparte na ustnej tradycji;

2) poszukiwania teozofów: jak nieskończony, duchowy i kompletnie różny od świata Bóg mógł stworzyć materialny świat? [także: poszukiwanie bezpośredniego kontaktu z Bogiem] + neoplatonizm + neopitagoreizm. Od XIII stulecia mistyczna wiedza z tym związana zwana jest **kabałą** (tradycja). Jej najstarsza księga to **Jezira** (stworzenie): tajemne objaśnienie liter, powstała podobno w VI w n.e. w Babilonii. Główne dzieło **Zohar** (blask): dialekt aramejski, koniec XIII w., Hiszpania. Akceptacja, jak u neoplatoników reinkarnacji, cel najwyższe to zjednoczenie z bogiem.

3)W połowie XVIII z kabały wyłania się **chasydyzm**: znaczny oddźwięk w Polsce, Ukraina, Rumunia. Zalecana pobożność, zjednoczenie z Bogiem w ekstatycznej modlitwie.

Imię Boga: JHWH

Nie wolno wymawiać, więc czytano Adonaj – Pan. „Jehowa” - nie znana forma przed 1278: forma fałszywa acz występująca w chrześcijańskich pieśniach kościelnych.

„Jestem, który jestem” z Księgi wyjścia 3, 14:

- 1) wieczność i samoistność;
- 2) ominięcie wymówienia prawdziwego imienia;
- 3) inne na podstawie etymologii: Ten, który tchnął; Ten, który powołuje do istnienia, Ten, który ukazuje się wśród błyskawic, [Jahve początkowo bogiem burzy lub wulkanu, a więc przyrody, później za Mojżesza został bogiem plemiennym]

Świat, poza światem i eschatologia

Stworzenie: 7 X 3761 r. p. Chr.: rabbi Hillel II [połowa IV ne] na podstawie danych z Pisma o wieku patriarchów. [Luter: 3960].

Świat z niczego [Mach 7, 28]. 6 dni, 7 odpoczynek, szabat.

Ważne wydarzenia: wygnanie z raju; Kain, potop, Babel, życie patriarchów Abrahama, Izaaka, Jakuba, 12 plemion od 12 synów Jakuba; sprzedanie Józefa, jego wysokie stanowisko w Egipcie; o wywędrowaniu z Mojżeszem z Egiptu (zaczyna się część historyczna)

Obraz świata odpowiada wyobrażeniom starożytnego Wschodu. Ponad sklepieniem gwiazd niebo z niebieskim oceanem. Z niego pada deszcz, gdy JHWH otwiera okna nieba. Poniżej ziemia jak odwrócone czółno pływa po ziemskim oceanie. W pustym wnętrzu świat podziemny.

Świat, poza światem i eschatologia

Oprócz Jahve: stworzone inne wyższe moce: aniołowie [angelos gr, hebr malach - wysłaniec], na czele Archaniołowie: Michał, Gabriel, Uriel; także cherubini, serafinowie. Aniołowie otaczają tron boga, wykonują jego rozkazy, np. opiekują się ludźmi.

Wielu złych aniołów. Najwyższy Szatan [w mistyce nazywany Zammael]. Pierwotnie dobro i zło były działaniem Boga, potem zło przypisano mocom diabelskim: Spis ludności w ks Dawida [24, 1] skłania Dawida do spisu zagniewany JHWH a wg Kronik szatan [21, 1].

Początkowo brak rozbudowanych koncepcji o życiu po śmierci czy karze lub nagrodzie. Tylko szeol we wnętrzu Ziemi. Później w okresie wygnania – wpływ perski? – zmartwychwstanie ciał przy końcu świata i sąd ostateczny. Dobrzy do życia wiecznego – źli na wieczne zawstydzenie. Wędrowka dusz u kabalistów.

Etyka

Dekalog jest wyznacznikiem etyki. Znajduje się w Wyj 20; PP 5 oraz Wyj 34 [patrz 11, 26] tu dodane przepisy kultu.

W pierwotnej żydowskiej postaci: 1) zakaz czczenia innych oprócz JHWH; 2) zakaz wykonywania wizerunków rzeczy stworzonych i Stwórcy, kultu posągów; 3) nie nadużywać imienia; 4) świętować szabat; 5) szanować rodziców; 6) nie zabijać; 7) zakaz cudzołóstwa; 8) zakaz kradzieży; 9) zakaz składania fałszywego świadectwa; 10) zakaz pożądania cudzej własności.

Kwintesencja etyki judaistycznej: Będiesz miłował twego Boga Jahwe z całego serca swego, z całej duszy swojej, ze wszystkich sił swoich [PP 6, 5] oraz bliźniego swego jak siebie samego [Kapł 19, 18].

Sekty żydowskie za czasów Chrystusa

Sadyceusza [arsykapłan Sadok z epoki Salomona]: arystokraci; konserwatywni; tylko Tora; nie wierzą w zmartwychwstanie; świetnie wykształceni, bronią wolnej woli.

Faryzeusze [odrębni]; pobożni, uczeni w piśmie, wierzą w zmartwychwstanie; odgraniczają się od ludu, bo znają pismo, drobiazgowo przestrzeganie rytuałów.

Esseńczycy rodzaj zakonu; nacisk na przepisy czystości; celibat w zakonie; wspólne posiłki o charakterze sakralnym; odrzucają krwawe ofiary, zajmują się rolnictwem i rzemiosłem; odrzucają niewolnictwo, służbę wojskową.

Samarytanie: od prowincji Samaria; pozostali po uprowadzeniu do Asyrii – różnice w nauce i obyczajach. Ezdrasz i Nehemiasz uznają za nie Żydów. Istnieją do dziś mimo ucisku ze strony Żydów, muzułmanów i chrześcijan. Uznają Torę; własne inne pisma, język, świątynia.

Współczesne nurty

- 1) **ortodoksi**: Tora objawiona, przestrzegać wszystkich przepisów;
- 2) **reformatorzy** Tylko religijno-duchowa treść pism jest boska; zew. formy religii dostosować do potrzeb epoki; niektóre święta i uproszczona forma; zarzucenie przepisów dot. potraw; nabożeństwa w niedziele z muzyką organową; bez Mesjasza
- 3) **liberałowie** – zasady religijne to zbiór tradycji dziś niekoniecznych.